

„ОСЛОБОДИЛАЧКИ РАТ НАРОДА ЈУГОСЛАВИЈЕ 1941—1945“
(I и II књига, издање Војног историског института ЈНА, Београд
1957 и 1958 године)

Најближа прошлост југословенских народа — судбоносна збивања у нашој земљи за вријеме Другог свјетског рата, предмет је све озбиљнијег проучавања од стране научних радника, војних стручњака, историчара и публициста. То интересовање је сасвим оправдано кад се има у виду како се, под каквим условима, са каквим снагама и средствима, кроз какве форме, којим путевима и с каквим резултатима одвијао и завршио наш општенародни рат против фашистичких окупатора и домаће реакције. Послијератна историографија, међутим, не обилује већим радовима из НО борбе, недостају шири захвати и студиозније обраде тог другог раздобља када су наши народи били суочени с највећим тешкоћама и опасностима у својој историји. Обиље разноврсних прилога — цртица и чланака, личних сјећања, реконструкција појединих борби и операција, мањи број ратних дневника и забиљежака, као и других радова који Ослободилачки рат и Народну револуцију 1941—1945 третирају парцијално или комплексније, с више или мање умјешности и претензија — указује на чињеницу да је тај четворогодишњи период живота југословенских народа веома богата и неисцрпна тема која очекује истраживаче и умјетнике да би је вјерно претставили и обликовали. Да се допринос наших народа у минулом рату што потпуније сагледа и оцијени, да се извуку драгоцене поуке и искуства.

„Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945“, двије књиге са близу 1.500 страница штампаног текста, претстављају значајну појаву — запажено дјело у нашој послјератној историографији. То је колективни рад веће групе војних историчара, научна обрада Народноослободилачког рата на бази досад прикупљене и проучене изворне грађе обје противничке стране (документи јединица, команди и установа партизанских одреда и НО војске, као и окупаторско-квислиншких штабова и јединица, управних органа и политичких организација). Па ипак, ово дјело се не може сматрати дефинитивном студијом Ослободилачког рата и Народне револуције. Тај обимни рад — како се истиче у предговору — приказао је догађаје „у општим цртама, дао општејугословенски пресек Народноослободилачког рата и револуције, са специфичностима у појединим покрајинама, али без улажења у детаље и у шира војно-стручна разматрања“

Периодизација рата и револуције приказана је у овом дјелу на најприхватљивији начин, врло прегледно и логично. При том се водило рачуна о томе да се код нас упоредо одвијао рат против окупатора и револуција — борба против повратка на старо, борба за стварање нове Југославије, А то је заиста био једин-

ствен процес кретања, јединствен напор у позадини и на фронту, свих југословенских народа, под јединственим руководством Врховног штаба и ЦК КПЈ а за постизање ратно-револуционарног циља, истакнутог још на почетку оружаних борби: национално и социјално ослобођење. Праведни, ослободилачки и револуционарни карактер нашег рата прожимао је сваку борбу и акцију, сваки акт народноослободилачких одбора, и то је морало наћи одраза у обради цјелине и појединих дијелова. Тако је, узимајући у обзир све оне преломне моменте који су битно утицали на развој догађаја у нашој земљи, извршена подјела тог бурног раздобља на шест периода:

— први, приказ општег стања у Југославији пред Други свјетски рат и са војно-политичким и моралним сломом бивше југословенске државе и војске;

— други, припреме, почетак и развој оружане борбе до стварања прве регуларне јединице НОВЈ — Прве пролетерске бригаде;

— трећи, од формирања Прве пролетерске до Првог засједања АВНОЈ-а;

— четврти, од Првог до Другог засједања АВНОЈ-а;

— пети, од Другог засједања АВНОЈ-а до ослобођења Београда, и

— шести, од ослобођења Београда до коначног ослобођења земље.

У I периоду је сажето оцртан војно-политички положај буржоаске Југославије која је за све вријеме свога постојања преживљавала дубоку економску и политичку кризу. Развој унутрашњих прилика и спољнополитичка оријентација бивших властодржаца изнијети су прегледно: незапосленост, безобзирна експлоатација, глад у појединим областима, полицијски терор, неријешено национално питање, политичко неправде, као и низ других отворених проблема који су продубљивали унутрашње противрјечности и заостравали ситуацију. А када су априла 1941 године, усљед фашистичке најезде, бивша војска и држава доживјеле потпун слом — онда су на видјело избили сав трулеж преживјелог друштвеног система, издаја врхова војске и државног апарата са династијом, „стаклени стубови бивше Југославије“. Тај уводни дио, са стањем које је настало распарчавањем земље између њемачких, италијанских, мађарских и бугарских окупатора, обиљежава крај старе Југославије — жалостан и мучан, каква је заправо и морао бити. Али, у њему су освијетљене и оне компоненте које су и за живота бивше државне заједнице претстављале интерес и тежње огромне већине народа, а што је снажно дошло до изражаја у данима 27 марта 1941 године. Без улоге Комунистичке партије, чији је развитак до рата овдје приказан у најопштијим цртама, тешко се може схватити ток догађаја по-

слије окупације. А она је дата у толикој мјери да се може слиједити политичка линија Партије уочи одлучујућих револуционарних битака и схватити како је некад законом забрањена и прогоњена авангарда радничке класе израсла у херојског предводника рата и револуције.

II период обухвата догађаје 1941 године, почев од припрема за устанак до рађања Прве пролетерске бригаде. Овдје су повезано и детаљно изложене одлуке и мјере ЦК КПЈ у смислу мобилизације свих снага за борбу која је од самог почетка била крајње сурова и сложена, и у којој је правилно руковођење било подлога постигнутих успјеха. Осим мјера врховног војно-политичког руководства (одлуке о припремама и почетку оружаног устанка, савјетовање у Столицама и одлука о стварању Прве пролетерске бригаде), овдје је приказана и разноврсна активност националних партиских форума и војних штабова на реализацији оперативно-стратешких замисли Врховног штаба и ЦК КПЈ. Тако се послје општејугословенске слике даје ситуација у појединим покрајинама — жариштима ослободилачке борбе. Тиме се олакшало праћење иначе веома бурних догађаја у нашој земљи која је већ у јулу 1941 била готово сва у пламену, и то три мјесеца послје капитулације цјелокупне југословенске војске, у часу када су фашистичке трупе продирале дубоко у совјетску земљу, а покорена Европа ћутала гробном тишином. Послје првих успјелих јуриша наишла су бројна искушења за неiskusне партизанске одреде. Непријатељ је појачано пропагандом, казним експедицијама и офанзивама, жестоки репресалијама — масовним одвођењем у интернацију и концентрационе логоре, стријељањима, уништавањем читавих насеља — покушавао да сломи оружани устанак. Активност квислиншких елемената, посебно четника Драже Михаиловића, још више је погоршала ионако компликовану ситуацију. Били су то врло драматични дани револуције; међу којима Прва непријатељска офанзива (септембар — децембар 1941) претставља судбоносну пробу. Међутим, излаз је пронађен стварањем покретних, ударних јединица — пролетерских бригада, способних за дјејства против непријатеља широм Југославије, под најсложенијим условима.

У III периоду обрађени су нови покушаји непријатеља да се обрачуна са НО покретом: Друга и Трећа офанзива, јачање четничких оружаних формација, нарочито у источним крајевима земље (у Црној Гори, Санцаку, Србији, источној Босни и Херцеговини). Међутим, Врховни штаб и ЦК КПЈ — штаб револуције — проналазили су најпогодније рјешење: у периоду између непријатељских офанзива донијети су фочански прописи (задачи и устројство НО одбора, објашњења и упутства за рад НО одбора у ослобођеним крајевима), формирана је Друга пролетерска бригада, пришло се стварању јединица Добровољачке војске, слате су директиве о партизанској тактици и вршене интервенције у

оним крајевима гдје су се појављивале слабости у тумачењу линије ЦК КПЈ, што је све било од огромног значаја по даљи развој армије и народне власти. Одлука о походу групе пролетерских и ударних бригада са Зеленгоре у Босанску Крајину, преношење тежишта рата и револуције у западне крајеве земље, било је од далекосежних војно-политичких посљедица. Све је то изложено с обиљем карактеристичних појединости, аргументовано и прегледно, па читалац с лакоћом прати ове узбудљиве странице наше револуције. Криза устанка, која је била у првој половини 1942 озбиљно уздрмала позиције НО покрета у појединим крајевима земље, ријешена је — захваљујући сигурности врховног руководства у процјењивању прилика, способности предвиђања догађаја, као и снажљивости и у најзамршенијим ситуацијама — у корист оружане борбе, чији исход је било стварање НО војске (која је у новембру 1942 имала 36 партизанских одреда, два корпуса, 8 дивизија и 31 бригаду) и Антифашистичког вијећа народног ослобођења Југославије — највишег политичког органа НО борбе наших народа.

У времену између Првог и Другог засједања АВНОЈ-а (које је у I књизи обрађено као IV период) у Југославији су се збили пресудни догађаји на војном и политичком пољу. Окупатори су Четвртом и Петом офанзивом (јануар-јун 1943) покушали да постигну оно што им није пошло за руком у минулим потхватима. У овим најдраматичнијим тренуцима рата и револуције (битке на Неретви, Дрини и Сутјесци) наши народи су однијели драгоцене побједе. Пропали су непријатељски планови за уништење главнине НО војске и њеног врховног војно-политичког руководства, иако је у том циљу био мобилисао крупне снаге и средства. Тај шестомјесечни период борби испуњен је највећим патњама, знатним људским и материјалним губицима, као и херојизмом бораца НО војске и народа. Њихов резултат је Друго засједање АВНОЈ-а, у Јајцу, којом приликом су ударени темељи нове Југославије. Истина о борби наших народа пробила се у свијет а четничка издаја почела је да се открива и ван наших граница. Југословенско ратиште постало је — особито послје избацивања фашистичке Италије из осовинског блока, при чему је и НО војска одиграла важну улогу — још значајније у склопу општесавезничке стратегије. То потврђују и подаци о бројном стању НО војске: осам корпуса, у чијем саставу је било 26 дивизија и више од десет самосталних бригада, 108 партизанских одреда и низ других мањих јединица.

Дак је I књига обухватила четири периода рата и револуције, у II књизи су дата преостала два. Пети период (од Другог засједања АВНОЈ-а до ослобођења Београда) обрађује збивања крцата догађајима. У првом поглављу овог дијела изложен је временски период који карактеришу нови, велики напори за учвр-

шћење стечених и освајање нових позиција на путу остварења коначног циља. Али, ни непријатељ није мировао. Оцјењујући да снаге НО војске у јесен 1943 „већ претстављају једну искрену савезничку армију“, Нијемци су зими 1943—1944 године извели низ добро припремљених офанзивних операција: у долини Лима и Дрине („Кугелблиц“), у долини Криваје („Шнештурм“), у Далмацији и у југозападној Босни („Цитен“), поморски десант на Корчулу („Хербстгребитер“), операцију у Кордуну и Банији („Пантер“), операцију у Прокупљу и Туропољу („Вајнахтсман“), затим операције које носе шифриране ознаке „Јајце“, „Валдрауш“, „Напфкухен“, „Бранфакел“, „Операција Емил“ — све на територији средње и западне Босне и сјеверне Далмације, најзад офанзивна дјејства њемачких снага на територији Лике, Горског Котара и Хрватског Приморја. Те непријатељске операције познате као „Шеста офанзива“ или „Велике акције против Тита“ (у њемачкој литератури) отпочеле су готово свуда почетком децембра 1943 и трајале све до средине фебруара 1944 године. По обостраном учешћу снага, по интензитету борби и посљедицама, оне претстављају једну од најтежих епизода Народноослободилачког рата. Иако су јединице НОВЈ претрпјеле осјетне губитке и биле одбачене из ближег залеђа Јадрана, Нијемци признају да Титове снаге „нијесу озбиљно ослабљене“ И не само то: „Оне сада показују појачану активност и шире се даље“

У другом поглављу говори се о покушају непријатеља да на дотле неубичајан начин приступи уништењу Врховног штаба. Хитлер је наредио да се тај задатак мора извршити, очекујући да ће ударна моћ и морал јединица НОВЈ „када не буде доминантне Титове личности, мотора енергије ослободилачке армије“ бити тешко пољуљана. Тај лукави, највећој тајности припремани потхват обрађен је у књизи као Дрварска операција (њемачка шифра те операције „Реселспрунг“). Комбинованим дјејством копнених трупа и ваздушнодесантних снага на Дрвар — сједиште Националног комитета, Врховног штаба и ЦК КПЈ, као и савезничких војних мисија и др. — непријатељ је с правом рачунао да ће постићи вишеструко изненађење. Међутим, види се да Нијемци ни овог пута нијесу остварили оно што су планирали, што је у књизи прегледно, сажето (свега 13 страница) и аргументовано изнијето. Врховни штаб није био уништен, захваљујући херојском отпору Пратећег батаљона Врховног штаба, слушалаца Официрске школе НОВ и ПОЈ, грађана Дрвара, као и брзој интервенцији јединица Шесте пролетерске и Девете дивизије.

Треће поглавље обрађује борбе у Словенији, Хрватској и Македонији у првој половини 1944. А у четвртој поглављу се говори о припремама за продор у Србију, о продору Друге и Пете дивизије из Санцака ка Ибру, затим о развоју догађаја у источној Босни, Херцеговини, Санцаку и Србији: у првих шест мјесеци 1944 године.

Пето, шесто и седмо поглавље приказују преношење тежишта ратних операција на исток — у Србију. У тренутку када се Њемачка, средином 1944, налазила у веома критичном положају, када су изразито надмоћне снаге савезника изводиле замашне офанзивне операције, у Југославији се налазило 39 дивизија НОВЈ са око 350.000 бораца — према 23 окупаторске дивизије и веома бројним квислиншким снагама. Нијемци су ангажовали знатне снаге да би онемогућили продор снага НОВЈ у Србију (Топличко-јабланичка операција — њемачке шифре „Тријумф“ и „Халали“; Андријевичка операција — „Драуфгенгер“; Дурмиторска операција — „Рибецал“.) Међутим, њихов план није успио. Крајем августа 1944 Први пролетерски и Дванаести војвођански корпус продри су у Србију а 6 септембра јединице Трећег украјинског фронта избиле су на румунско-југословенску границу. Услиједиле су веома динамичне и тешке борбе на територији Србије које су крунисане ослобођењем Београда, 20 октобра 1944 године. Садрјејство снага НОВЈ и трупа Трећег украјинског фронта у источној Србији и у Београдској операцији изложено је занимљиво и детаљно. Створена је први пут у нашем рату пространа и стабилна позадина — велики извор људских и материјалних резерви за даље вођење рата.

Осмо поглавље односи се на рад АВНОЈ-а и Националног комитета од Дрварске операције до ослобођења Београда. То је углавном досад мало познати материјал о споразуму Тито — Шубашић, о отпору који су пружиле реакционарне снаге у земљи и иностранству том споразуму, те о активности Националног комитета за међународну афирмацију НО покрета. Преговорима на Вису, у Напуљу и у Москви учвршћен је положај нове Југославије.

Девето поглавље даје пресјек операције за коначно ослобођење Македоније, западне Србије, Косова, Метохије, Црне Горе, Санџака, источне Херцеговине и Далмације. А у десетом поглављу обрађена су борбена дјејства на територији Босне, Хрватске и Словеније у другој половини 1944 године.

Шести, завршни дио периодизације Народноослободилачког рата обрађен је у четири поглавља: прво, зимске операције 1944 — 1945 године, друго, рад АВНОЈ-а и Националног комитета од ослобођења Београда до образовања привремене владе, треће, завршне операције за ослобођење Југославије и, четврто, рад владе Демократске Федеративне Југославије на обнови земље. Овај дио, који је изложен на 60 страница, у сажетом виду оцртава завршни стадиј Ослободилачког рата и револуције. Наше оружане снаге, ослободивши велика пространства, налазиле су се крајем 1944 године пред одлучујућом офанзивом. Бројно оснажене, технички боље снабђевене, са чврстом стратeгиском позадином, уз свестра-

ну подршку народа, оне су биле потпуно дорасле за испуњење тог историског задатка.

Почетком 1945 године јединице НО војске су реорганизоване, а 1 марта Повјереништво народне одбране донијело је одлуку о преименовању НОВ и ПОЈ у Југословенску армију и Морнарице НОВ и ПОЈ у Југословенску ратну морнарицу. Прољећном офанзивом 1945 године отпочеле су завршне борбе за ослобођење. Сремски фронт је пробијен и снаге Југословенске армије у једном величанственом замаху, готово без предаха, скршиле су отпор знатних окупаторско-квислиншких група које су се грчевито бориле све до 15 маја 1945 године, када су се наше побједоносне заставе поново завијориле на југословенско-аустриској граници и на Сочи.

Тако су, захваљујући изванредном пожртвовању бораца Југословенске армије и правилном руковођењу од стране ЦК КПЈ и Врховног штаба, посебно друга Тита, окончани ратни напори оружаних снага наше револуције.

Врховни штаб НО војске, као војно и политичко руководство револуције, имао је одлучујућу улогу у покретању, организовању и руковођењу ослободилачком борбом југословенских народа, што је у овом дјелу рељефно приказано. Он је створио партизанске одреде и регуларну армију — главну материјалну силу, упориште и ослонац Народне револуције; разрадио и усавршавао тактику ратовања, и у том циљу издао врло велики број директива и упутстава: о нападу на насељена мјеста и о одбрани слободне територије, о извођењу диверзантских акција и о ноћним борбама, о задржавајућој одбрани, о организацији обавјештајне, санитетске, интендантске службе итд.; обједињавао борбена дјелства многобројних партизанских одреда и јединица НОВЈ, усмјеравао главне снаге тамо гдје су интереси рата и револуције били најпречи; преносио искуства и пружао свестрану помоћ потчињеним јединицама и командама; анализирао стање у појединим покрајинама, критиковао погрешна схватања и застрањивања. Група пролетерских и ударних бригада, касније Главна оперативна група, служила је Врховном штабу као ефикасно средство за рјешавање најтежих питања рата и револуције. Старјешински кадар партизанских одреда и јединица НОВЈ, чију су масу сачињавали радници, сиромашни сељаци и напредни интелектуалци, и који се изграђивао под непрекидном бригом Врховног штаба, васпитаван је у духу безграничне оданости народу и домовини и оспособљен за самостално дјеловање у најсложенијим ратним ситуацијама.

На страницама овог дјела ванредно упечатљиво приказана је улога наше Армије, њен допринос општесавезничкој побједи над фашизмом. Своју слободу и независност југословенски народи су платили са 1,700.000 људских жртава, од чега 305.000 мртвих и 425.000 рањених бораца Југословенске армије.

Четворогодишње кретање наших народа кроз непрекидне окршаје с бројним непријатељским оружаним снагама (просјечно око 25 окупаторских и око 20 квислиншких дивизија редовно се налазило на југословенском ратишту), кроз небројене офанзиве и искушења, дато је овдје непристрасно и документовано. А то најрјечитије говори у прилог ауторима чији је најпречи задатак и био да допру до што потпуније истине о догађајима. У том циљу искоришћена је огромна архивска грађа коју посједују Војни историски институт, Историско одјељење ЦК СКЈ и друге установе у земљи. Аргументованост тврдњи у овом дјелу, увјерљивост оцјена и закључака је очигледна и до краја спроведена. Томе несумњиво доприноси и 1.280 објашњења и фуснота у обје књиге.

Ово дјело је из техничких разлога издато у двије књиге. Прва књига, која је изишла из штампе крајем децембра 1957 године, обрађује догађаје прва четири периода, закључно са Другим засједањем АВНОЈ-а (има 696 страница); друга књига (са 766 страница), која се појавила крајем децембра 1958 године, излаже развој Ослободилачког рата и револуције од Скупштине у Јајцу, 29 новембра 1943, до потпуне побједе над непријатељем, 15 маја 1945 године. Обје књиге садрже укупно 72 тробојне скице најважнијих операција, потпун регистар географских објеката, имена и јединица, хронолошки преглед важнијих догађаја Народнослободилачког рата, објашњење скраћеница, а у прилогу II књиге и физичку карту предратне Југославије, са стањем из 1939 године.

„Ослободилачки рат“ је намијењен првенствено старјешинском кадру наше Армије, али по начину излагања, по прегледности обрађених догађаја, по стилу, то дјело може задовољити кудикамо шире потребе. Ту је објективно и приступачно освијетљен ванредно сложен и динамичан процес војно-политичких збивања на нашем ратишту, крупан војни и морално-политички допринос југословенских народа коначном тријумфу антихитлеровске коалиције. Зато ово дјело има трајнији карактер, вриједност приручника и занимљиве лектире која пружа важне информације о томе како се стварала данашња Југославија, како су наши народи — ослањајући се на сопствене снаге, слиједећи ЦК КПЈ и друга Тита — прокрчили себи пут ка слободи и социјализму.

Јован Вујошевић

СИМА СИМИЋ: ВАТИКАН ПРОТИВ ЈУГОСЛАВИЈЕ; ПРЕКРШТАВАЊЕ СРБА ЗА ВРЕМЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА; ТУЊИНСКЕ КОМБИНАЦИЈЕ ОКО НДХ

(Графички завод, Титоград 1958)

Графички завод у Титограду штампао је крајем 1958 три добро опремљене публикације Симе Симића у којима се третира клероусташка и ватиканска активност против Југосла-